Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 21 (2000)

Δελτίον ΧΑΕ 21 (2000), Περίοδος Δ'

Δυσαναγνώστων ανάγνωσις

Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ

doi: [10.12681/dchae.562](https://doi.org/10.12681/dchae.562)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ Κ. (2011). Δυσαναγνώστων ανάγνωσις. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 21, 241–248. <https://doi.org/10.12681/dchae.562>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Δυσαναγνώστων ανάγνωσις

Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΙΑΒΙΑΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΑ' (2000) • Σελ. 241-248

ΑΘΗΝΑ 2000

ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι η ανάγνωση, μεταγραφή καί, κατά τό δυνατόν, η ταύτιση τῶν ἐλάχιστων ἐκείνων ἐπιγραφῶν πού παρέμειναν ἀσχολίαστες κατά τήν Β΄ ἔκδοση τοῦ μνημειώδους καταλόγου τῆς ἐκθέσεως «Θησαυροί τοῦ Ἀγίου Ὄρους» (Θεσσαλονίκη 1998).

Οἱ ἐπιγραφές προέρχονται ὅλες ἀπό εἰλητάρια πού κρατοῦν ἄγιοι, εἴτε σέ τοιχογραφίες εἴτε –κατά τό πλεῖστον– σέ φορητές εἰκόνες. Ἡ σειρά μέ τήν ὁποία σχολιάζονται ἀκολουθεῖ τήν σειρά καί τήν ἀρίθμηση τοῦ καταλόγου.

1. Ἀριθ. κατ. 1.5: Προφῆτης Ἰεζεκιήλ (ἀποτοιχισμένη τοιχογραφία τρούλλου) ἀπό τήν μονή Παντοκράτορος. Ἀποδίδεται στόν Θεοφάνη (1535-1546).

Μέ τό ὑψωμένο ἀριστερό του χέρι ὁ προφῆτης κρατεῖ ἀνεπτυγμένο εἰλητάριο, τοῦ ὁποίου σώζεται τό κάτω ἥμισυ περίπου. Εἶναι κατεστραμμένο ἐπίσης καί τό ἕνα τρίτο περίπου τοῦ πλάτους του, καθ' ὅλο τό σωζόμενο μῆκος.

Πά τόν ὑπολογισμό τοῦ ἀρχικοῦ πλάτους τοῦ εἰληταρίου ἐλήφθη ὡς σημεῖο μετρήσεως ἕνα διακοσμητικό στοιχεῖο (δύο ἀντίκωπα ἡμικύκλια), κάτω ἀπό τήν τελευταία γραμμένη σειρά, μέ τό ὁποῖο ὁ ζωγράφος δήλωνε τό τέλος τοῦ ἀναγεγραμμένου χωρίου. Τό στοιχεῖο αὐτό εὐρίσκεται στά τρία τέταρτα περίπου τοῦ σωζόμενου πλάτους τοῦ εἰληταρίου· ἐάν εἶχε ζωγραφισθεῖ, ὅπως εἶναι σχεδόν βέβαιο, στό κέντρο του, τότε τεκμαίρεται ὅτι τό τμήμα πού ἔχει καταστραφεῖ δέν θά ἦταν μεγαλύτερο ἀπό τό ἕνα τρίτον τοῦ σωζόμενου πλάτους του.

Στό σωζόμενο τμήμα ὑπάρχουν τά ἐξῆς γράμματα μεγαλογράμματης γραφῆς σέ τρεῖς στίχους:

ΕΙΗ/...

Κ(ΥΠΙΟ)C· Κ(ΑΙ) /...

ΚΕ ΜΕ /...

Ἀκολουθεῖ στήν ἐπόμενη σειρά τό διακοσμητικό στοιχεῖο τῶν ἀντίκωπων ἡμικυκλίων πού προαναφέρθηκε καί κατόπιν τό εἰλητάριο εἶναι λευκό.

Ἀπό τό μέγεθος τῶν σωζόμενων γραμμάτων συνάγεται ὅτι στό ὑπολογιζόμενο πλάτος τοῦ εἰληταρίου δέν μποροῦν νά χωρέσουν παρά πέντε ἤ ἕξι τό πολύ γράμματα ἀνά στίχο· κατ' ἀνάγκη ὁ ζωγράφος θά πρέπει νά χρησιμοποίησε συμπλήματα καί συντμήσεις λέξεων.

Τό ψιλούμενο Ε (ἄρα ἔχομε ἀρχή λέξεως) τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου εἶναι εὐκρινέστατο· ἀκολουθοῦν δύο κάθετες παράλληλες γραμμές, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δεύτερη εἶναι ἡμιεξίτηλη. Ὁ δεύτερος στίχος ἀρχίζει μέ τό εὐκρινέστατο συμπλήμα τῆς λέξεως «Κύριος», ἀκολουθούμενο ἀπό τό ἐπίσης εὐκρινές συμπλήμα τοῦ συνδέσμου «καί». Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ δηλωτική τοῦ συμπλήματος λοξή πρὸς τά κάτω γραμμή εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἐπάνω ἀπό τό Ε τῆς λέξεως ΜΕ τοῦ ἐπόμενου στίχου, δημιουργώντας ἐκ πρώτης ὄψεως τήν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά τόνο (ὀξεῖα) τῆς τελευταίας. Ἀπό τά τέσσαρα σωζόμενα γράμματα τοῦ τρίτου στίχου, τά δύο πρῶτα (ΚΕ) πρέπει νά εἶναι κατάληξη τρίτου ἐνικοῦ προσώπου ἀπό παρακείμενο ρήματος ἐνεργητικῆς φωνῆς, στήν ὁποία ἔχει ἀναβιβασθεῖ ὁ τόνος τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας (ΜΕ) πού ἀκολουθεῖ (π.χ. *λέλυκέ με*).

Μέ βάση τά λιγοστά αὐτά στοιχεῖα καί ὕστερα ἀπό ἐνδελεχῆ ἔρευνα στό βιβλίο τοῦ Ἰεζεκιήλ γιά τήν ἀνένυρεση κάποιας φράσεως, ὅπου νά συνδυάζονται ὅλα τά δεδομένα πού ἐξετέθησαν στίς προηγούμενες παραγράφους, ἐντοπίσθηκε τό ἐξῆς χωρίο (μέ κεφαλαῖα ἀποδίδονται τά σωζόμενα στό εἰλητάριο γράμματα καθώς καί οἱ ἀναπτύξεις τῶν δύο συμπλημάτων): *Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεῖρ Κυρίου καὶ ἐξήγαγέ με ἘΝ πνεύματι ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΙ ἔθηΚΕ ΜΕ ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεστὸν ὁστέων ἀνθρωπίνων...* (Ἰεζεκιήλ, ΑΖ', 1).

Ἐάν ἡ προτεινόμενη ταύτιση εἶναι ὀρθή, τότε οἱ δύο κάθετες γραμμές μετὰ τό Ε τοῦ πρώτου στίχου εἶναι οἱ κάθετες γραμμές τοῦ γράμματος Ν, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει σβησθεῖ ἡ λοξή πρὸς τά κάτω κεραία πού τίς ἐνώνει· ἡ λέξη *πνεύματι* πού ἀκολουθεῖ στό κείμενο θά πρέπει νά εἶχε ἀποδοθεῖ μέ τό σύνηθες συμπλήμα ΠΝΙ γιά νά χωρέσει στό πλάτος τοῦ εἰληταρίου. Λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ διακοσμητικοῦ στοιχείου, γιά τό ὁποῖο ἔγινε λόγος προηγουμένως, μόνου του στό μέσον τοῦ τέταρτου ἀπό τοὺς σωζόμενους στίχους, συνάγεται ὅτι τό κείμενο πρέπει νά σταματοῦσε στίς λέξεις *ἔθηκέ με*: τίποτε δέν ἀποκλείει νά εἶχε γραφεῖ καί ἡ πρόθεση *ἐν* πού ἀκολουθεῖ, γιά τά δύο γράμματα τῆς ὁποίας ὑπάρχει χώρος στόν

τρίτο στίχο, ἂν καὶ παραμένει δυσεξηγήτο γιατί ὁ ζωγράφος δέν συνέχισε τό κείμενο, ἐνῶ εἶχε ἀρκετό διαθέσιμο χώρο.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τό προτεινόμενο χωρίο τοῦ Ἰεζεκιήλ δέν ταυτίζεται μέ κανένα ἀπό ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἡ *Ἑρμηνεία*¹ παραδίδει (σ. 78, 80, 82, 262, 275 καί 290) νά ἀναγράφονται στό εἰλητάριο τοῦ προφήτου².

2. Ἀριθ. κατ. 2.5: Ἀπόστολος Πέτρος (φορητή εἰκόνα, 12ου αἰ.) ἀπό τό Πρωτάτο.

Στό ἀνεπτυγμένο εἰλητάριο πού ὁ ἀπόστολος κρατεῖ μέ τό ἀριστερό του χέρι, ὑπάρχει ἐξίτηλη μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σέ ἑνδεκα στίχους. Στήν φωτογραφία τοῦ καταλόγου (σ. 62) διακρίνονται τά ἐξῆς:

+Α[.....] Οἱ Ἀπο
ΘΕΜΕΝΟΙ ΠΑΣΑΝ
ΚΑΚΙΑΝ Κ(ΑΙ) ΔΟΛΟΝ Κ(ΑΙ)
ΦΘΟΝ[.....] ΑΤΑΛΛΑΙΑΝ
5 ΝΗΨΑΤΕ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΟΣ
ΕΥΧΑΣ Ο ΓΑΡ ΚΑΤΑΛΑ
Λ.. ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΑΙ
ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ Α
ΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ
10 ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ
ΘΑΝΑΤΩ +

Τό κείμενο στήν ἀρχική του μορφή θά εἶχε ὅλους τούς τόνους καί πιθανότατα καί τά πνεύματα. Ὅσοι σώζονται εἶναι ἀπολύτως ὀρθοί (γίνεται καί ἡ διάκριση μεταξύ ὀξεῖας καί βαρεῖας), ὅπως ἄλλωστε ὀρθογραφημένο εἶναι καί τό ὅλο κείμενο. Χρήση συμπιλήματος γίνεται μόνον γιά τόν σύνδεσμο «καί»· ἡ δίφθογγος «ου» ἀποδίδεται καί κατά τόν συνεπτυγμένο τρόπο (στόν ἔβδομο στίχο) καί μέ τά γράμματα κατά παράταξιν (στόν ἑνατο στίχο). Ἐπίσης, μερικά γράμματα ἔχουν γραφεῖ εἴτε ψηλότερα εἴτε χαμηλότερα ἀπό τήν σειρά τους, προφανῶς γιά ἐξοικονόμηση χώρου.

Ἄν καί τά κενά ἢ ἀμφίβολα σημεία στήν ἀνάγνωση εἶναι πάρα πολλά (ἀσφαλῶς μία ἐξέταση τῆς ἴδιας τῆς εἰκόνας θά διασαφήνιζε ἀρκετά ἀπό αὐτά), προτείνεται ἡ ἐξῆς ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου: +*Ἀδελφοί ἀποθέμενοι πᾶσαν κακίαν καί δόλον καί φθόνον καί*

καταλαλίαν, νήψατε εἰς τὰς προσευχάς· ὁ γάρ καταλαλῶν ἀδελφοῦ καί κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, μένει ἐν τῷ θανάτῳ·.

Τό κείμενο τοῦτο δέν ἀπαντᾷ μέ τήν μορφή αὐτή σέ καμιά ἀπό τίς γνωστές –τοῦλάχιστον στόν γράφοντα– πηγές· πρόκειται γιά μιὰ σύνθεση, καί κατά κάποιον τρόπο ἐλεύθερη ἀπόδοση, τῶν ἐξῆς τεσσάρων διαφορετικῶν χωρίων ἀπό Ἐπιστολές τῶν ἀποστόλων Πέτρου, Ἰακώβου καί Ἰωάννου (μέ κεφαλαῖα ἀποδίδονται οἱ λέξεις πού χρησιμοποιήθηκαν αὐτούσιες ἢ κατά τι παρηλλαγμένες στό κείμενο τοῦ εἰληταρίου):

1) Πέτρου, Α' Καθ. Ἐπιστ., Β, 1: *ΑΠΟΘΕΜΕΝΟΙ οὖν ΠΑΣΑΝ ΚΑΚΙΑΝ ΚΑΙ πάντα ΔΟΛΟΝ καί ὑποκρίσεις ΚΑΙ ΦΘΟΝΟΥΣ καί πάσας ΚΑΤΑΛΑΛΙΑΣ, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε...*

2) Πέτρου, Α' Καθ. Ἐπιστ., Δ, 7: *Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε, σωφρονήσατε οὖν καί ΝΗΨΑΤΕ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΟΣΕΥΧΑΣ.*

3) Ἰακώβου, Δ', 11-13: *Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων ἀδελφοί. Ο ΚΑΤΑΛΑΛΩΝ ΑΔΕΛΦΟΥ ἢ ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ, καταλαλεῖ νόμον καί κρίνει νόμον...*

4) Ἰωάννου, Α', Γ, 14: *...ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ ΘΑΝΑΤΩ.*

Οἱ παρατηρούμενες διαφορές μεταξύ τῶν φράσεων τῶν ἀποστολικῶν χωρίων καί τοῦ κειμένου τοῦ εἰληταρίου εἶναι ἐλάχιστες καί ἐπουσιώδεις· πρόκειται γιά παραλείψεις ὀρισμένων λέξεων (προφανῶς γιά ἐξοικονόμηση χώρου) καί ἀλλαγές μερικῶν πτώσεων καί συνδέσμων, ὥστε νά ἀπαρτισθεῖ ἓνα ὁμοιογενές καί συνεχές κείμενο.

Στήν εἰκονογραφία, τό φαινόμενο τῆς συνθέσεως ἑνός νέου κειμένου ἀπό τέσσαρα διαφορετικά χωρία τριῶν συγγραφέων προκειμένου νά ἀναγραφεῖ σέ εἰλητάριο εἰκονιζόμενου ἁγίου, εἶναι σπανιώτατο ἂν ὄχι μοναδικό. Ἡ συνήθης πρακτική εἶναι νά ἀναγράφεται ἓνα αὐτούσιο χωρίο ἀπό κάποιον σύγγραμμά τοῦ ἰδίου τοῦ εἰκονιζόμενου. Δέν εἶναι σπάνιες πάντως οἱ περιπτώσεις ὅπου τό κείμενο τοῦ εἰληταρίου ἀνήκει σέ διαφορετικὸν ἀπὸ τὸν εἰκονιζόμενον, συγγραφέα· τοῦτο συμβαίνει συνήθως σέ κείμενα προφητῶν καί, βεβαίως, στίς περιπτώσεις ὅπου ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος δέν ἔχει ἀφήσει

1. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, *Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καί αἱ κύριαι αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρης κατὰ τὸ πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον*, ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, δαπάναις τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Πετροῦπολις 1909.

2. Τά χειρόγραφα πού χρησιμοποίησε ὁ Παπαδόπουλος-Κερα-

μεὺς γιά τήν ἐκδοση τῆς *Ἑρμηνείας* δέν εἶναι παλαιότερα τοῦ 18ου αἰῶνα, ἐποχῆς ὅπου ἔζησε καί ὁ Διονύσιος (1670-1745)· εἶναι ὁμως βέβαιο ὅτι ἀπηχοῦν μιὰ μακρὰ παράδοση, ὥστε νά μὴν εἶναι ἀπίθανο νά γνωρίζε ὁ ζωγράφος τῆς τοιχογραφίας μας κάποιον βοήθημα παρόμοιο μέ ἐκεῖνα πού παρατίθενται στό δεύτερο μέρος τῆς *Ἑρμηνείας*, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον *Πηγαί*.

συγγραφικό έργο. Χαρακτηριστικό της τελευταίας περιπτώσεως παράδειγμα είναι ότι το ανωτέρω χωρίον από την έπιστολή του Ίακώβου συνιστάται από την *Ερμηνεία*³ νά αναγράφεται στο ειλητάριο του όσιου Ίλαριώνος, υπό έλαφρώς παρηλλαγμένη μορφή: *Ο καταλαλών, μνησικακών και κρίνων, καταλαλεί νόμον τε και κρίνει νόμον.*

Τό σύνθετο κείμενο του ειληταρίου πού κρατεί ό άγιος Πέτρος της εικόνας μας έχει χαρακτηρήα καθαρά παραινετικό, ό όποιος άρμόζει θαυμάσια σέ μία μοναστική κοινότητα· ώστε δέν θά ήταν παράτολμο νά υποθέσει κανείς ότι ή εικόνα του Πρωτάτου παραγγέλθηκε και έξ ύπαρχής προοριζόταν γιά τόν χώρο όπου μέχρι και σήμερα φυλάσσεται.

3. Άριθ. κατ. 2.14 : Άγιος Ίωάννης ό Δαμασκηνός (φορητή εικόνα, άρχων 14ου αϊ.), από την σκήτη της Αγίας Άννης.

Μέ τό άριστερό του χέρι ό άγιος κρατεί λοξά άνοικτό ένεπίγραφο ειλητάριο, τό κάτω μέρος του όποιου διακόπτεται από τό αυτόξυλο πλαίσιο της εικόνας. Λόγω της λοξής –διαγωνίου τρόπον τινά– θέσεως του ειληταρίου, ή ένεπίγραφη επιφάνειά του είναι σχεδόν τριγωνική. Η επιγραφή είναι γραμμένη σέ ώραία, μεγαλογράμματη κατά τό πλείστον γραφή, μέ πολλά συμπιλήματα και συνενώσεις γραμμάτων. Αναπτύσσεται σέ πέντε στίχους, οί όποιοι λόγω του τριγωνικού περίπου σχήματος του ειληταρίου μικραίνουν προς τά κάτω, μέ άποτέλεσμα στον πέμπτο στίχο νά ύπάρχει χώρος γιά δύο μόνον γράμματα.

Τό κείμενο είναι συνεχές, χωρίς κενά, δέν άκολουθήθηκε δηλαδή μία ρεαλιστική άπόδοση ένεπίγραφης επιφάνειας από την όποία λείπει ένα τμήμα της, πράγμα τό όποιο θά ξένιζε άλλωστε δεδομένης της χρονολογίας κατασκευής της εικόνας, αλλά προτιμήθηκε ή άπεικόνιση ενός πλήρους –και ως εκ τούτου κατανοητού από τόν θεατή– χωρίου, και έχει ως εξής:

ΟΙ ΤΗ ΘΕΟΤΗΤΙ ΠΑΘΗ
ΜΑ ΠΡΟCΑΡΜΟΖ(ΟΝ)
ΤΕC, ΕΠΙCΤΟΜΙ
ΖΕCΘ(ΑΙ) Π(ΑΝ)ΤΕC
ΑQ

Οί τη θεότητι πάθημα προσαρμόζοντες, έπιστομίζεσθαι πάντες ΛΟ[ΓΩ] ή ΛΕ[ΓΩ].

Τό κείμενο είναι όρθογραφημένο και μέ όρθή στίξη. Άν

και, όπως προαναφέρθηκε, ή γραφή είναι κατά κύριον λόγον μεγαλογράμματη, οί συλλαβές «μί» και «σθαι» της λέξεως *έπιστομίζεσθαι*, καθώς και ή κατάληξις «ες» της λέξεως *πάντες*, έχουν άποδοθει μέ μικρογράμματη γραφή, πιθανώς γιά έξοικονόμηση χώρου.

Μέ την αναγραφή στον τελευταίο στίχο των γραμμάτων ΛΟ (ή ΛΕ), άρχής δηλαδή μιάς λέξεως, ή όποία διακόπτεται από τό πλαίσιο και έτσι τό νόμά της παραμένει άσαφές, ό ζωγράφος φαίνεται νά άποκλίνει από την άρχή της σαφηνείας του κειμένου εις βάρος της «ρεαλιστικής» άποδόσεώς του πού προαναφέρθηκε, ίσως γιά λόγους αισθητικούς (hoortog vacui;).

Άξιοσημείωτος επίσης είναι και ό έντονα πολεμικός χαρακτήρας του κειμένου κατά των Θεοπασχητών (κλάδου των Μονοφυσιτών), τό όποιο πάντως δέν περιλαμβάνεται στά χωρία πού συνιστά γιά τόν άγιο ή –κατά πολύ μεταγενέστερη– *Ερμηνεία*. Λόγω της έποχής κατασκευής της εικόνας, τό πιθανότερο θά είναι νά ύποτεθεί ότι τό κείμενο στρέφεται κατά των άρμενίων Μονοφυσιτών.

4. Άριθ. κατ. 2.52: Άπόστολος Πέτρος (φορητή εικόνα, έτους 1542), από την Μεγάλη Δέηση του Πρωτάτου.

Μέ τό άριστερό του χέρι ό άπόστολος κρατεί από τό κάτω μέρος μισάνοικτο ένεπίγραφο ειλητάριο, του όποιου τά δύο άκρα αναδιπλώνονται προς τό κέντρον, αφήνοντας όρατό ένα τριγωνικό περίπου τμήμα της ένεπίγραφης επιφάνειας του. Στο τμήμα αυτό ύπάρχει ή εξής μεγαλογράμματη επιγραφή σέ τέσσερις στίχους:

ΕΥΛΟΓΗΤΟC Ο
Θ(ΕΟ)C Κ(ΑΙ)
Π(ΑΤ)ΗΡ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ...

Ευλογητός ό Θεός και πατήρ του Κ[υρίου]...

Τά τρία πρώτα και τά δύο τελευταία γράμματα του πρώτου στίχου είναι μισοκαλυμμένα από τίς αναδιπλούμενες άκρες του ειληταρίου· τό ίδιο συμβαίνει και μέ τό Κ της τελευταίας σειράς. Όρθογραφία και στίξη όρθές.

Τό κείμενο της επιγραφής προέρχεται από την Α' Καθολική Έπιστολή του Πέτρου (Κεφ. Α', 3). Τό όλο χωρίον έχει ως εξής: *Ευλογητός ό Θεός και πατήρ του Κυρίου ήμων Ίησου Χριστού, ό κατά τό πολύ αυτού έλεος άναγεννήσας ήμās εις έλπίδα ζωσαν, δι' άναστάσεως Ίησου Χριστού.*

Παρ' όλον ότι, όπως προαναφέρθηκε, τά αναδιπλούμενα άκρα του ειληταρίου αφήνουν όρατό μόνον ένα τριγωνικό τμήμα της επιφάνειας του, τό κείμενο της επιγραφής είναι συνεχές και χωρίς κενά· προτιμήθηκε δηλαδή και έδώ ή μή ρεαλιστική άπεικόνιση του ειληταρί-

3. Πηγαί, σ. 284.

ου, για να μπορεί ο θεατής να διαβάσει ένα πλήρες και κατανοητό κείμενο. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι καί ἡ συνήθης πρακτική, τόσο κατὰ τὴν βυζαντινὴ, ὅσο καί κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο.

Ἄν καί ἡ περικοπή αὐτὴ δέν περιλαμβάνεται στὰ χωρία πού ἡ *Ἑρμηνεία* συνιστᾷ⁴ γιὰ τόν Ἅγιο Πέτρο, προφανῶς ἐπελέγη ἀπὸ τόν ἀγιογράφο –ἢ τόν παραγγελιοδότη του– γιὰ τόν δοξαστικὸ χαρακτήρα της. Τοῦτο δίνει μία ἐπὶ πλέον διάσταση στοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῆς Μεγάλης Δεήσεως τοῦ Πρωτάτου, ἐάν λάβομε μάλιστα ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι τὸ μόνο κείμενο πού ἐμφανίζεται στὴν ὅλη σύνθεση (στὴν πάριση εἰκόνα, ὁ ἅγιος Παῦλος κρατεῖ τόμο κλειστό)· οἱ μορφές δηλαδὴ πού πλαισιώνουν τόν Χριστό, ἐκτός τοῦ ὅτι μεσιτεύουν γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀποκοῦν κατὰ κάποιον τρόπο καί τὴν ἔννοια μιᾶς τιμητικῆς φρουρᾶς, μιᾶς «Αὐλῆς», τοῦ ἐπουρανίου Βασιλέως, πράγμα πού παραπέμπει στὴν σημειολογία τῆς εἰκονογραφίας τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

5. Ἀριθ. κατ. 2.55: Ἀπόστολος Πέτρος (φορητὴ εἰκόνα Θεοφάνους τοῦ Κρητός, ἔτους 1546), ἀπὸ τὴν Μεγάλη Δέηση τῆς μονῆς Σταυρονικήτα.

Ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοφάνους εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπη μὲ τὴν ἀμέσως προηγούμενη τοῦ Πρωτάτου (ἀριθ. 4). Τὸ μισάνοικτο εἰλητάριο πού κρατεῖ ὁ ἀπόστολος ἔχει τὸ ἴδιο σχῆμα καί φέρει τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή –ἢ μᾶλλον γράμματα– σέ ἔξι στίχους:

.../ Ι ΠΑΡΑΚ/...
 .../ ΚΟΥ/...
 .../ ἈΠΕ/...
 .../ ΕΠΙ/...
 5 .../ ΝΕ/...
 .../ ΟΡ/...

Εἶναι προφανές ὅτι στὴν εἰκόνα αὐτὴ ὁ Θεοφάνης προτίμησε νὰ ἀποδώσει ρεαλιστικὰ τὴν ὄψη ἐνὸς μισάνοικτου εἰληταρίου, ὅπου δέν θὰ φαινόταν ἓνα συνεχές κείμενο, ἀλλὰ μόνον μερικές λέξεις καί αὐτὲς ἀποσπασματικά.

Ὁδηγοί γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ χωρίου (ξεκινώντας ἀπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ εἰκονιζομένου), ὑπῆρξαν τὰ γράμματα ΠΑΡΑΚ... τοῦ πρώτου στίχου καί τὰ γράμματα ἈΠΕ... τοῦ τρίτου. Τὰ γράμματα ΠΑΡΑΚ... θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκαν σέ σύνθετη λέξη, μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὴν πρόθεση «παρά» καί, δεύτερο, μία λέξη πού θὰ ἄρχιζε ἀπὸ Κ ἢ ἀπὸ ΑΚ (π.χ. παρά+καλῶ, παρά+ἀκούω κ.τ.δ.). Ἡ ψιλὴ τοῦ Α (τὸ μόνο σημεῖο στίξεως στὴν ἐπιγραφή) στὰ γράμματα ἈΠΕ..., δηλώνει ἀρχὴ λέξεως. Τέλος, ἡ προηγούμενη λέξη τῶν γραμμάτων ΠΑΡΑΚ... τελείωνε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σέ Ι.

Μὲ βάση τὰ λίγα αὐτὰ δεδομένα, ἐντοπίσθηκε ἡ ἀκόλουθη περικοπή ἀπὸ τὴν Α' Καθολικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Πέτρου, Κεφ. Β', 11 (τὰ γράμματα τοῦ εἰληταρίου ἀποδίδονται μὲ κεφαλαῖα): Ἀγαπητοί, ΠΑΡΑΚαλῶ ὡς παροίΚΟΥς καί παρεπιδήμους, ἈΠΕχεσθαι τῶν σαρκικῶν ΕΠΙθυμῶν αἰτιΝΕς στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἔχοντες... Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι στὸν τελευταῖο στίχο, στὴν λέξη ἀναστροφὴν, ὁ Θεοφάνης ἔγραψε πρῶτα τὸ Ο καί μετὰ τὸ Ρ.

Ἡ *Ἑρμηνεία*⁵, στὴν ἀπεικόνιση τῆς Δευτέρας Παρουσίας, παραδίδει γιὰ τὸ εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Πέτρου μία συνεπτυγμένη μορφή τοῦ ἀνωτέρω χωρίου: «Παρακαλῶ ὑμᾶς ἀδελφοί, ἀπέχεσθε ἀπὸ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας».

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ *Ἑρμηνεία* συνιστᾷ τὸ συγκεκριμένο χωρίον μόνον γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τῆς Δευτέρας Παρουσίας, ἐνῶ ὅταν ὁ ἀπόστολος εἰκονίζεται μόνος του συνιστῶνται ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο του, προσδίδει στὴν Μεγάλη Δέηση τῆς Σταυρονικήτα καί μία ἐσχολογικὴ χροιά.

Βεβαίως, μία ἄλλη ἐξήγηση θὰ ἦταν ὅτι τὰ παραγγέλματα τοῦ ἐν λόγῳ ἑδαφίου ἀρμόζουν κατ' ἐξοχὴν σέ μία μοναστικὴ κοινότητα⁶.

6. Ἀριθ. κατ. 2.92: Ἅγιος Ἀντώνιος (φορητὴ εἰκόνα, 17ου αἰ.) ἀπὸ τὴν μονὴ Διονυσίου.

Μὲ τὸ ἀριστερὸ τοῦ χέρι ὁ ἅγιος κρατεῖ ἐνέπιγραφο εἰλητάριο, τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὁποίου εἶναι τυλιγμένο σφιχτὰ σέ κύλινδρο, ἐνῶ τὸ κάτω ἀναδιπλώνεται ἐλεύθερα.

4. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 2.

5. Πηγαί, σ. 287.

6. Τὴν δεύτερη αὐτὴ ἀποψη ὑποστηρίζει καί ὁ R. Cormack κατὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ ἴδιου χωρίου, τὸ ὁποῖο εἶναι γραμμένο στοῦ εἰληταρίου τῆς ἀριστουργηματικῆς βυζαντινῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Πέτρου, πού σχετικὰ πρόσφατα ἀπέκτησε τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο,

στο ἀντίστοιχο λῆμμα τοῦ καταλόγου τῆς ἐκθέσεως *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, ἐπιμ. David Buckton, Λονδίνο 1994, σ. 205. Ἡ εἰκόνα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ἐκτός τοῦ ὅτι ἔχει τὸ ἴδιο χωρίο, παρουσιάζει καί ἀρκετὲς εἰκονογραφικὲς ὁμοιότητες μὲ τίς εἰκόνες τοῦ Πρωτάτου καί τῆς μονῆς Σταυρονικήτα πού ἐξετάζονται ἐδῶ.

Ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή, σέ ἑπτὰ στίχους, ἔχει ὡς ἑξῆς:

ἘΧΘΡῶΝ ΑΣΑΡΚΩΝ ΔΥ
 CMENΩΝ ἈΛΑΣΤΟΡΩΝ
 ΚΑΙ ΚΑΚΕΡΓΑΤΩΝ ΠΑΝ
 ΤΕΛῶΣ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΕ-
 5 ΩΝ ΟΥΔΕΜΙΑ ΒΕΛΕΜ
 ΝΑ ΤΥΞΑ ΦΑ
 ΡΕΤΡΑΣ·

Τό τέλος τοῦ κειμένου, πλὴν τοῦ σημείου στίξεως, ὑποδηλώνει καί μία ἀκόμη στιγμή κάτω ἀπό τόν τελευταῖο στίχο, στό κέντρον. Συμπλήματα δέν ὑπάρχουν, ἡ δέ στίξη, ὅπου σώζεται, εἶναι ὀρθή.

Ἡ Ἑρμηνεία, μεταξύ τῶν ἄλλων χωρίων πού συνιστᾷ γιά τόν ἅγιο Ἀντώνιο, παραδίδει καί τούς ἑξῆς «στίχους»⁷: «Ἀνθρωπος φυγῶν κυματωγᾶς τοῦ βίου / ἐχθρῶν ἀσάρκων δυσμενῶν ἀλαστόρων / βέλεμνα, τόξα, φαρέτρας οὐ ταρβεῖται».

Εἶναι προφανές ὅτι τό κείμενο τῆς εἰκόνας μας ἀποτελεῖ παραλλαγή ἀλλά καί παρανόηση τοῦ κειμένου τῶν «στίχων» τῆς Ἑρμηνείας.

Ἡ παράλειψη τοῦ πρώτου στίχου μπορεῖ κάλλιστα νά ἀποδοθεῖ στήν βούληση τοῦ ἀγιογράφου νά ἀποδοθεῖ ρεαλιστικά ἓνα μισοτυλιγμένο χειρόγραφο, στό ὁποῖο ἡ ἀρχή τοῦ κειμένου ἔχει ἀποκρυβεῖ ἀπό τό τυλιγμένο τμήμα του· ἡ φράση ὁμως καί κακεργατῶν παντελῶς τῶν πρακτέων εἶναι ἐμβόλιμος, ἡ δέ προσθήκη τῆς λέξεως οὐδεμία ἀμέσως μετά ἀπό αὐτήν, κάμει τό ὅλο κείμενο, στό ὁποῖο δέν ὑπάρχει ρῆμα, ἀσύντακτο καί ἀκατανόητο. Ἐπίσης, ἡ λέξη «τόξα» ἔχει γραφεῖ τύξα (τό Υ εἶναι εὐκρινέστατο καί, ὅπως φαίνεται στήν φωτογραφία τῆς σ. 163 τοῦ Καταλόγου, δέν πρόκειται γιά μεταγενέστερη ἐπέμβαση), ἐπιτείνοντας τήν σύγχυση στό νόημα τοῦ κειμένου.

7. Ἀριθ. κατ. 2.96: Οἱ ἅγιοι Πέτρος Ἀλεξανδρείας, Σπυριδών καί Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης (φορητή εἰκόνα, σέ κάθετη διάταξη, τοῦ 1611), ἀπό τό τέμπλο τοῦ Πρωτάτου. Στό κατώτερο ἀπό τά τρία ἐπάλληλα τοξωτά διάχωρα τῆς εἰκόνας παριστάνεται ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, ὁλόσωμος, μέ ἀνεπτυγμένο πρὸς τά κάτω ἐνεπίγραφο εἰλητάριο στό ἀριστερό του χέρι. Ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή τοῦ εἰληταρίου εἶναι ἡμεξίτηλη καί πολλά γράμματα ἔχουν πλήρως ἐκπέσει. Τό σωζόμενο κείμενο, σέ ἑπτὰ στίχους, εἶναι τό ἑξῆς:

ΕΝ ΚΑ[...]/ΡΑ
 ΕΩΝ [...]
 CET [...]
 ΚΥ(ΡΙΟC), ΨΥ[...]
 5 ΔΕ ΤΑΡΑΧ[...]
 ΔΙΑΒΟΛ[...]
 ΚΑΘΕ[...]

Τό κείμενο εἶναι ὀρθογραφημένο καί ἡ στίξη, ὅπου σώζεται, ἐπίσης ὀρθή. Συμπλήμα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ μόνον γιά τήν λέξη Κύριος.

Πρόκειται γιά τό κείμενο πού συνιστᾷ ἡ Ἑρμηνεία⁸ νά ἀναγράφεται στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου: «Ἐν καρδίαις πραέων ἀναπαύσεται Κύριος, ψυχὴ δέ ταραχώδης διαβόλου καθεδρᾷ».

8. Ἀριθ. κατ. 2.125: Οἱ ἅγιοι Ἀντώνιος, Εὐθύμιος καί Σάββας ὁ Ἁγιασμένος (φορητή εἰκόνα, ἔτους 1766) ἀπό τήν Νέα Σκήτη.

Οἱ τρεῖς ἅγιοι ἀσκητές εἰκονίζονται ὁλόσωμοι καί μετωπικοί, κρατώντας ὁ καθένας μέ τό ἀριστερό χέρι ἐνεπίγραφο ἀνεπτυγμένο πρὸς τά κάτω εἰλητάριο. Οἱ ἐπιγραφές στά εἰλητάρια τῶν ἁγίων Εὐθυμίου καί Σάββα εἶναι μεγαλογράμματες, ἐνῶ σέ ἐκεῖνο τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου εἶναι μικρογράμματη.

Ὅπως ὀρθά παρετήρησε ἡ συγγραφεὺς τοῦ σχετικοῦ λήμματος⁹, ἡ ὁποία καί τήν μετέγραψε, ἡ μικρογράμματη ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου εἶναι νεώτερη ἐπιζωγράφηση· ἐξ ὧν μάλιστα μπορεῖ κανεῖς νά κρίνει ἀπό τήν φωτογραφία, ὁλόκληρο τό εἰλητάριο εἶναι ἐπιζωγραφημένο. Κατά πᾶσαν ὁμως πιθανότητα, τό νεώτερο κείμενο ἐπαναλαμβάνει τό ἀρχικό, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε τοῦτο εἶναι ἓνα ἀπό τά κείμενα, τά ὁποῖα ἡ Ἑρμηνεία¹⁰ προσγράφει στὸν ἅγιο Ἀντώνιο.

Ἡ ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, σέ ὀκτώ στίχους, εἶναι ἀρκετὰ δυσδιάκριτη (καί λόγω τοῦ μικροῦ μεγέθους τῆς φωτογραφίας), μέ πολλά γράμματα ἐξίτηλα. Μέ σχετικὴ βεβαιότητα διαβάστηκαν τά ἀκόλουθα:

ΟΙ...
 Π...
 ΔΙΑΤΡΙΒ
 ΟΝΤΕC Φ
 5 ΛΙΑΡΙΓΥ
 ΡΙΑC ΑΛΛΟ
 ΤΡΙΟΙ ΕΙC
 ΙΝ

7. Πηγαί, σ. 292.

8. Ὁ.π., σ. 295.

9. Θεσαυροὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους, σ. 188.

10. Πηγαί, σ. 292.

Λόγω τῆς στενότητος τοῦ χώρου ὑπάρχουν ἀρκετές συνενώσεις γραμμάτων (*TP, AP, AC*) καθώς καὶ σμίκρυνσις τοῦ *I*. Τὰ δύο γράμματα τοῦ τελευταίου στίχου ἔχουν γραφεῖ στό κέντρον, ὑποδηλώνοντας τό τέλος τοῦ χωρίου. Τόνοι καί πνεύματα δέν διακρίνονται.

Τό χωρίον προέρχεται ἀπό τό ἐξῆς κείμενο πού ἡ *Ἐρμηνεία*¹¹, μεταξύ ἄλλων, παραγγέλλει γιά τόν ἅγιον Εὐθύμιον: «Οἱ ἐν ὑποταγῇ διατρίβοντες φιλαργυρίας ἀλλότριον· ὅπου γάρ τὸ σῶμα ἐξέδωκαν, τί λοιπὸν κέκτηνται ἴδιον;».

Τό ρῆμα *εἰσίν* προφανῶς προσετέθη ἀπό τόν ἁγιογράφο γιά περισσότερη εὐκρίνεια, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε στό μισό κείμενο πού ἀναγκάσθηκε νά περιορισθεῖ δέν ὑπάρχει ἄλλο ρῆμα.

Ἡ ἐπιγραφή στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου εἶναι καὶ αὐτὴ σέ ὁκτώ στίχους· μερικά γράμματα πρὸς τό τέλος τῆς εἶναι ἐξίτηλα. Τό κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς:

ΤΕΙΧΙC

ΟΝ ΤΟ ΚΕ

ΛΛΙΟΝ C

ΟΥ Ω ΜΟ

5 ΝΑΧΕ

ΚΑΙ ΑΛ.Ο

ΚΕΛ.ΙΟΝ

ΜΗ...Λ.

Πρόκειται γιά ἓνα ἀπὸ τὰ πέντε χωρία, τὰ ὁποῖα ἡ *Ἐρμηνεία*¹² συνιστᾷ γιά τόν ἅγιον Σάββα: «Τείχισον τὸ κελλίον σου, ὦ μοναχέ, καὶ ἄλλο κελλίον μὴ παράβαλε».

Ἡ βέβαιη ὑπαρξὴ περισπωμένης ἐπάνω ἀπὸ τό Ω τοῦ τέταρτου στίχου, κάνει πιθανή τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ οἱ ἄλλες λέξεις (τόσο σέ αὐτό, ὅσο καὶ στό εἰλητάριο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου) ἔφεραν τονισμό, ὁ ὁποῖος σήμερὰ ἔχει ἐκπέσει.

11. Ὁ.π., σ. 292.

12. Ὁ.π., σ. 273 καὶ 292.

NOTES DE LECTURE

Un petit nombre d'icônes et de fresques représentant des saints tenant des rouleaux déployés, dont le texte n'a pas été transcrit et commenté dans le catalogue monumental de l'exposition «Trésors du Mont Athos» (2e édition, Thessalonique 1998), a fourni l'occasion à l'auteur de compléter ces quelques lacunes avec cet article. La lecture des textes a été basée sur les photographies du catalogue, dont on suit la numérotation.

1. Cat. No. 1.5 : Le prophète Ézéchiël (fresque détachée d'une coupole), du monastère de Pantocrator. Attribuée à Théophane le Crétois et datée entre 1535-1546.

Une grande partie du rouleau (à peu près la moitié supérieure et le tiers de la largeur) manque. Sur la partie conservée, on lit les lettres suivantes, en trois lignes: 'ΕΙΙ [.../Κ(ΥΠΙΟ)C·Κ(ΑΙ) [.../ΚΕ ΜΕ [... Sur la quatrième ligne il y a un motif décoratif pour indiquer la fin du texte. Avec ces maigres indices, on a pu identifier l'inscription du rouleau avec le texte suivant: «Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεὶρ Κυρίου καὶ ἐξήγαγέ με ἐν πνεύματι ΚΥΡΙΟΣ ΚΑΙ ἔθηκε με ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεστὸν ὁστέων ἀνθρώπων» (Éz. XXXVII, 1). Les lettres conservées sont soulignées (: Et la main du Seigneur vint sur moi et le Seigneur m'a fait sortir en esprit et m'a posé au milieu du champ, et ceci était plein d'ossements humains...). Il est à noter que ce passage ne figure pas parmi ceux que le *Manuel de peinture*¹ conseille pour Ézéchiël.

2. Cat. No. 2.5 : Saint Pierre (icône portative du 12e s.), de Prôtaton.

La surface de l'icône est assez endommagée et par conséquent, plusieurs lettres de l'inscription du rouleau sont effacées ou illisibles. On a pu établir le texte suivant : +Α[.....] Οἱ ἀποθμενοὶ πᾶσαν / κακίαν κ(αί) ἀφάρκ(αί) φθον[.....] ἀταλαλίαν / νῆψατε εἰς

ΤΑC ΠΡΟC/ΕΥΧΑC ὅ ἴαP ΚΑΤΑΛΛΑ/Δ. ΑΔΕΛΦΟΥ ΚΑΙ/ΚΡΙΝΩΝ ΤΟΝ Α/ΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ/ΜΕΝΕΙ ΕΝ ΤΩ/ΘΑΝΑΤΩ + (: + Frères (?), en rejetant toute méchanceté et fallace et médisance, revenez aux prières; car celui qui dit du mal pour son frère et juge son frère, reste dans la mort +). Le texte ainsi établi est en réalité une compilation de quatre passages différents provenant de trois épîtres apostoliques (Pierre A, II, 1; Pierre A, IV, 7; Jacques IV, 11-13; Jean A, III, 14). Le caractère admonitif du texte ainsi constitué est tout à fait approprié pour une communauté religieuse; ainsi, il ne serait pas très osé de supposer que l'icône en question était destinée dès le début pour le lieu où elle se conserve jusqu'aujourd'hui.

3. Cat. No. 2.14 : Saint Jean Damascène (icône portative, débuts du 14e s.), de la Scète de St. Anne.

Bien que la plus grande partie de l'inscription est en belles lettres onciales, dans quelques cas le peintre a utilisé – par manque d'espace – l'écriture minuscule; il y a aussi plusieurs abbreviations. Le texte est le suivant: Οἱ τῆς ΘΕΟΤΗΤΙ ΠΑΘΗΜΑ ΠΡΟCΑΡΜΟΖ(ΟΝ)/ΤΕC, ΕΠΙCΤΟΜ/ΖΕΘ(αι) Π(ΑΝ)ΤΕC / ΛΟ[. (: Ceux qui attribuent à la divinité des passions, doivent tous être baillonnés).

4. Cat. No. 2.52 : Saint Pierre (icône portative de 1542), de la Grande Déësis du Prôtaton.

L'apôtre tient le rouleau par le bas; la surface écrite est presque triangulaire. Le texte en lettres onciales disposées sur quatre lignes, est le suivant : Εὐλογητός ὁ / Θ(ΕΟ)C Κ(ΑΙ) / Π(ΑΘΗ)P / ΤΟΥ ΚΥΠΙΟΥ (: Béni soit Dieu, le père du S[eigneur]). Il provient de la première épître catholique de St. Pierre (I, 3). Ce passage ne figure pas parmi ceux que le *Manuel de peinture* attribue à St. Pierre.

5. Cat. No. 2.55 : Saint Pierre (icône portative de Théophane le Crétois, datée 1546), de la Grande Déësis du monastère de Stavronikita.

Du point de vue iconographique, cette icône est presque identique à la précédente. Théophane ayant préféré la façon réaliste pour représenter la surface écrite du rouleau, on ne distingue que les lettres suivantes, en six lignes: ΠΑΡΑΚ / ΚΟΥ / 'ΑΠΕ / ΕΠΙ / ΝΕ / ΟΡ. Il s'agit du passage suivant, provenant de la première épître catholique de saint Pierre (II, 11) : « Ἀγαπητοί, ΠΑΡΑΚαλῶ ὡς παροῖΚΟΥC καὶ παρεπι-

1. Denys de Fournas, *Manuel d'iconographie chrétienne, accompagné de ses sources principales inédites et publié avec préface, pour la première fois en entier d'après son texte original*, par A. Papadopoulos-Kerameus, aux frais de la Société Impériale Russe Archéologique, St. Petersbourg 1909.

δήμους, ἈΠΕχεσθαι τῶν σαρκικῶν ΕΠΙθυμιῶν αἵτιΝΕς στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστΡΟφὴν ὑμῶν ἔχοντες... ». (: Mes chers, je vous prie de s'abstenir des désirs charnels – comme si vous étiez des parèques et des étrangers de passage – lesquels assaillent l'âme, ayant votre fréquentation...). Les lettres du rouleau sont rendues en majuscules. Une forme abrégée de ce passage est donnée par le *Manuel*... (p. 287) pour le rouleau de saint Pierre dans la composition de Jugement Dernier; ce qui conférerait une nuance eschatologique à la Grande Déèsis de Stavronikita.

6. Cat. No. 2.92 : Saint Antoine (icône portative, 17e s.), du monastère de Dionysiou.

Le saint tient le parchemin par sa partie supérieure, enroulée comme un cylindre. Sur la partie déployée on lit: ἘΧΘΡῶΝ ΑCΑΡΚῶΝ ΔΥCΜΕΝῶΝ ἈΛΑCΤόΡῶΝ / ΚΑΙ ΚΑΚΕΡΓΑ/ΤῶΝ ΠΑΝ/ΤΕΛῶC ΤῶΝ ΠΡΑΚΤΈ/ΩΝ ΟὔΔΕ-ΜΙΑ ΒΕΛΕΜ/ΝΑ ΤΥΞΑ ΦΑ/PΕΤΡΑC. C'est une version incomplète et sur plusieurs points erronée d'un des passages que le *Manuel* (p. 292) attribue à saint Antoine: « Ἀνθρωπος φυγὼν κυματωγῶς τοῦ Βίου, ἐχθρῶν ἀσάρκων δυσμενῶν ἀλαστόρων βέλεμνα, τόξα, φαρέτρας οὐ ταρβεῖται » (: Un homme qui a fuit les tempêtes de cette vie, n'a pas peur des flèches, arcs et carquois des ennemis incorporels et dévastateurs malveillants).

7. Cat. No. 2.96 : Les saints Pierre d'Alexandrie, Spyridon et Athanase l'Athonite (icône portative), de l'iconostase de 1611 du Prôtaton.

Les saints sont disposés verticalement. Plusieurs lettres du rouleau de saint Athanase sont détruites. On peut discerner le texte suivant: ΕΝ ΚΑ[...]/ΠΑ / ΕΩΝ[...]/CΕΤ[...]/ΚΥ(ΠΙΟC), ΨΥ[...]/ΔΕ ΤΑΡΑΧ[...]/ΔΙΑΒΟΛ[...]/ΚΑΘΈ[...]. Il s'agit du passage que le *Manuel* (p. 295) attribue à ce saint: « Ἐν καρδίαις πραέων ἀναπαύσεται Κύριος, ψυχὴ δὲ ταρχώδης διαβόλου καθέδρα » (: Le Seigneur se reposera dans les âmes des gens bénins, tandis qu'une âme tumultueuse est le siège du diable).

8. Cat. No 2.125 : Les saints Antoine, Euthyme et Sabbas le bénit (icône portative, 1766), de la Nouvelle Scète.

Les inscriptions des rouleaux sont en lettres majuscules, à l'exception de celle de saint Antoine qui a été repeinte mais qui doit reproduire le texte original, vu que c'est celui que le *Manuel* attribue à saint Antoine. L'inscription du rouleau de saint Euthyme est assez endommagée; on a pu discerner le texte suivant: ΟΙ... / Π... / ΔΙΑΤΡΙΒ/ΟΝΤΕC Φ/ΙΛΑΡΓΥ/ΡΙΑC ΑΛΛΟ/ΤΡΙΟΙ ΕΙC/ΙΝ. Il s'agit d'un des passages que le *Manuel*² recommande pour saint Euthyme: « Οἱ ἐν ὑποταγῇ διατρίβοντες, φιλαργυρίας ἀλλότριοι » (Ceux qui vivent en obéissance, sont étrangers à l'avarice). Le verbe ΕΙCΙΝ (:sont), est un ajout du peintre. Le texte du rouleau de saint Sabbas est le suivant: ΤΕΙΧΙC/ΟΝ ΤΟ ΚΕ/ΛΙΟΝ C/ΟΥ Ὡ ΜΟ/ΝΑΧΕ/ ΚΑΙ ΑΛ.Ο / ΚΕΛ.ΙΟΝ / ΜΗ.....Δ. C'est un des cinq passages que le *Manuel* (pp. 273 et 292) recommande pour saint Sabbas: « Τείχισον τὸ κελλίον σου, ὦ μοναχέ, καὶ ἄλλο κελλίον μὴ παράβαλε » (: Moine, fait murer ta cellule et ne prends pas une autre).

2. *Manuel*, p. 292.